

Рецензія

**на дисертацію Мамут Оглу Рустема Аблятіфова
“Кримська діаспора Туреччини у процесі репатріації кримли на
історичну батьківщину (кін. 1980-х – поч. 2000-х рр.)”,
подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань
03 “Гуманітарні науки”,
за спеціальністю 032 “Історія та археологія”**

Актуальність теми дослідження. Кримли – один із тих народів, на долю якого з останньої чверті XVIII ст. випало чимало випробувань, але він зумів знайти у собі сили, щоб зберегти свою національну ідентичність в окупації чи на еміграції. Емігрантські кримськотатарські громади виникли внаслідок завоювання Криму Російською імперією. Найбільша громада кримли склалася у Туреччині (Адана, Анкара, Бурса, Чорум, Стамбул, Конья та ін.), а її представники є нащадками іммігрантів, які з різних причин (політичних, релігійних, економічних) декількома хвилями покинули свою батьківщину після анексії Росією в 1783 р. Кримського ханства.

Крім того, що кримська діаспора в Туреччині була найбільшою, вона стала найактивнішою. Перша татарська організація в Османській імперії – Кримське студентське товариство було створене в Стамбулі у 1908 р. Невдовзі виникли й інші організації, як-от Товариство “Батьківщина”, котрі проводили активну просвітницьку роботу, спрямовану на національне пробудження кримли (наприклад, поширення національної літератури на Кримському півострові). Ці організації відіграли згодом помітну роль в створенні кримськотатарського уряду у грудні 1917 р. На еміграції активісти кримської громади об’єднались навколо журналу “*Emel*” й зробили наголос на вивченні та пропагуванні історії та культури Криму. Історичне значення цього журналу й внесок його творців у формування національної самобутності кримли важко переоцінити. Після Другої світової війни у Туреччині виникло декілька нових кримськотатарських організацій, але особливо знаковим стало створення 1986 р. Фонду наукових та популярних досліджень у сферах культури, цивілізації, історії, мови,

літератури, мистецтва та фольклору тюркського світу (виконував своєрідну роль координаційного й інтелектуального центру кирилми). Утім, завдання кримської діаспори у Туреччині наприкінці 1980-х років змінилося, що було пов'язано з початком репатріації кирилми на історичну батьківщину в період горбачовської перебудови у Радянському Союзі. Власне цій проблемі і присвячене дисертаційне дослідження Мамут Оглу Рустема Аблятіфова, наукова актуальність якого не викликає жодних сумнівів. Як не прикро констатувати, але нинішня російська окупація Криму створює нові загрози для культурної самобутності кирилми, їхніх прав та свобод. Історія кримських татар (кирилми) упродовж тривалого час була сфальсифікована, а радянський/російський історичний наратив прагнув створити непривабливий образ цього народу. На жаль, українське суспільство досі вживає багато історичних перекрутів, що стосується кримських татар, тому кожне добре наукове дослідження (таким є ця дисертація) це важливий крок на шляху до встановлення історичної правди і також культурної деокупації Криму.

Наукова новизна роботи. Визначена в дисертації наукова новизна характеризується достатньо високим рівнем достовірності, яка сформована автором ґрунтовно, самостійно і вперше викладена на дисертаційному рівні.

Особистий внесок здобувача в отриманні наукових результатів. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, у якому викладено авторський підхід до вивчення наукової проблеми.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Структурно дисертаційна робота Мамут Оглу Рустема Аблятіфова складається зі списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 278 сторінок, з них 214 сторінок – основний текст дослідження.

У вступній частині, відповідно з вимогами до дисертаційних робіт, розкриті актуальність, мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, хронологічні

межі (вартувало б окреслити територіальні межі також), наукову новизну і практичне значення, апробація результатів дисертаційного дослідження.

У Розділі 1 дисертант проаналізував історіографію, джерела та методологію дослідження. Погоджуємося з автором, що порушене питання майже не висвітлене в історичній науці. Історики вивчали багато аспектів минулого кримли, проте взаємодія та співпраця діаспори з історичною батьківщиною наприкінці 1980-х – початку 2000-х рр. не досліджувалися. Що ж до джерельної основи, то автор опрацював нормативно-правові акти різних держав та періодів (Російської та Османської імперій, Турецької Республіки, Румунії, СРСР, Болгарії, України), міжнародні та міждержавні угоди; статuti громадських об'єднань кримської діаспори Туреччини, протоколи засідань їхніх керівних органів, звіти про діяльність; архівні документи (Архів Товариства культури та взаємодопомоги кримських тюрків (Анкара), Архів Істанбульської філії Товариства культури та взаємодопомоги кримських тюрків, Архів Товариства культури та взаємодопомоги кримських тюрків Ескішехіра); спогади представників кримської діаспори. Варто звернути увагу на наявність особистих спогадів та досвід Мамут Оглу Рустема Аблятіфова, набутий внаслідок громадської діяльності, роботи у Держкомнацміграції України, Представництві Президента України в Автономній Республіці Крим та Агенції новин *Qırım Haber Ajansi*; інтерв'ю автора з представниками діаспори кримли. У теоретико-методологічних засадах дослідження дисертант вдало розтлумачив найважливіші терміни, яким послуговувався у роботі. Відзначимо проведення контент-аналізу публікацій діаспорних видань та використання методу “усної історії” задля всебічного та об'єктивного аналізу діяльності організованого руху діаспори кримли.

У Розділі 2 розкрито передумови формування та становлення діаспори кримли Туреччини, зокрема простежено основні хвилі еміграції з Криму, що були спричинені тиском та репресіями царської Росії, комуністичного режиму. Дисертант також розкрив діяльність окремих еміграційних товариств та лідерів кримської діаспори. Він дійшов висновку, що організований рух кримської

діаспори Туреччини зародився у середині 1950-х рр. і його очолювали представники старої політичної еміграції з Криму. Їхня основна мета полягала у збереженні кримської ідентичності серед громади. У контексті досліджуваної теми цілком вдалим вважаємо аналіз передумов виникнення й еволюції діяльності організацій діаспори кримли Туреччини наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. Погоджуємося з дисертантом, що “національний рух кримли до кінця 80-х рр. залишався здебільшого елітарним” (с. 94). Нові лідери кримської діаспори зуміли мобілізувати громаду, що було важливим для запобігання “руйнуванню традиційних зв’язків, зникненню власної ідентичності, а також для надання допомоги історичній Батьківщині, як фінансово, так й політично” (с. 102).

Особливу увагу автор приділив формуванню суспільно-політичної думки турецької діаспори кримли на підтримку прав та свобод народу кримли. Мамут Оглу Рустем Аблятіфов стверджує, що “наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. діаспорний рух кримли кардинально змінив напрямок власної діяльності: від підтримки культурної ідентичності діаспори до всебічної підтримки національного руху кримли, процесу репатріації народу до Криму та відродження його культури та мови” (с. 129). Кримська діаспора намагалася не тільки мобілізувати кримську громаду, але й впливати на суспільно-політичні кола Туреччини з метою ухвалення рішень на користь народу кримли (через засоби масової інформації, громадськість, а також лобістськими діями у парламенті та уряді).

У Розділі 3 дисертації автор дослідив участь кримськотатарської діаспори в національному русі кримли. З-поміж іншого, Мамут Оглу Рустем Аблятіфов наголошує, що “покоління 80–90-х рр. зуміло відновити етнічну ідентичність кримли та створити діаспорну громаду Туреччини, попри втрату рідної мови та звичаїв. Таким чином, нове покоління активістів зробило діаспорний рух «кримцентричним», на відміну від діяльності старих політемігрантів, коли Крим був просто частиною «тюркського світу»” (с. 203). Дисертант виділив дві постаті у новітній історії Туреччини, які кардинально вплинули на розвиток

сучасного діаспорного руху кримли: це – Мюстеджіп Улькюсал (сформулював ідею діаспорного націоналізму для кримли, виховав плеяду національно свідомих активістів кримської діаспори) та Амет Іхсан Кримли (організатор та ідейний натхненник діяльності зі сприяння поверненню та облаштуванню кримли на батьківщині).

У висновках дисертант обґрунтував вживання етноіму “кримли” всупереч нав’язаних колоніальних термінів “татари”, “кримсько-татарський народ”, “кримські татари”. Він також довів, що наприкінці 1980-х – початку 2000-х рр. значно активізувалося організоване життя кримської діаспори Туреччини, виникла розгалужена мережа громадських організацій кримли, підвищилася національна самосвідомість громад кримли, зріс інтерес до історії та культури історичної батьківщини – Криму. Водночас, з-поміж наведених висновків, варто виокремити твердження, що “національний рух кримли у СРСР, їхня боротьба за права народу, їхня жертвовність, й урешті-решт, визнання його міжнародною спільнотою та навіть радянським режимом, легітимізувала його в очах діаспори” (с. 211). Мамут Оглу Рустем Аблятіфов визначив головні шляхи допомоги та підтримки народу кримли, які обрали активісти кримської діаспори Туреччини: 1) інформування про становище народу кримли, його боротьбу за відновлення прав, серед діаспори та турецького суспільства; 2) лобіювання інтересів кримців в урядових та політичних колах Туреччини; 3) збір коштів на інституційну підтримку громадських організацій та представницьких органів кримли, підтримку процесу репатріації кримли з місць колишнього заслання, відродження їхньої культури, мови, релігії; 4) надання моральної підтримки народу кримли з боку кримської громади та турецького суспільства загалом.

Академічна доброчесність. У тексті дисертації та наукових статтях авторства здобувача порушень академічної доброчесності (ознак фальсифікації чи академічного плагіату) не виявлено. Дисертація містить посилання на відповідні джерела.

Зауваження та дискусійні положення дисертаційної роботи.

- 1) Ознайомлення з текстом дисертації дає підстави стверджувати, що доречно було окремий розділ або принаймні підрозділ присвятити політиці офіційних кіл Туреччини щодо питання репатріації та облаштування кримли на Кримському півострові. Тим паче, що дисертант почасти торкається цього питання у підрозділі 2.3.;
- 2) Поза увагою автора залишилися окремі публікації, які на нашу думку, достатньо важливі, а саме: Севгіль Мусаєва, Алмі Алієв “*Мустафа Джемільєв. Незламний*”. Київ: Віват, 2017. 256 с.; праці Гульнари Бекірової, присвячені історії кримли тощо.
- 3) Постає питання, чи представники кримської діаспори у Туреччині координували свою роботу з громадами кримли в інших країнах, а також як виглядала співпраця з кримськими дисидентами? (наприклад, з Айше Сеїтмуратовою).
- 4) У підрозділі 2.3. по-суті йдеться про події 1990-х років, хоч в назві задекларовано “кін. 1980-х – 1990-х років” (с. 102).
- 5) Некоректно до подій 1944 р. вживати термін “Радянська армія”, оскільки до 1946 р. офіційна назва армії Радянського Союзу – “Робітничо-Селянська Червона армія” або ж “Червона армія”.
- 6) Додатково роз’яснення потребує фрагмент тексту на с. 100: “Однією з найважливіших рис, яка була характерною для спільноти політичних емігрантів, було питання щодо можливого повернення на історичну Батьківщину. Варто зауважити, що це питання наприкінці 80-х–початку 90-хрр. 20 ст. було одним з головних факторів як настороженого відношення Києва до процесу репатріації раніше депортованих кримли, так й для залякування російськомовного населення півострова”. А чи Київ до 1991 р. щось кардинально вирішував у питанні репатріації кримських татар без дозволу з Москви?

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Висловлені зауваження, однак, не применшують наукової цінності дослідження Мамут Оглу Рустема Аблятіфова, яке є вагомим внеском у вивчення історії кирилиці і за всіма ознаками відповідає вимогам наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. “Про затвердження Вимог до оформлення дисертації” та п. 6 “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44. Анотація дисертації достатньо розкриває її зміст, а статті, опубліковані за темою дослідження, відображають його основні положення і висновки. Вважаємо, що Мамут Оглу Рустем Аблятіфов засвідчив високий рівень фахової підготовки і заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – “Гуманітарні науки” за спеціальністю 032 – “Історія та археологія”.

Рецензент,
доктор історичних наук,
в.о. декана історичного факультету
Львівського національного
університету імені Івана Франка, доцент

Руслан СІРОМСЬКИЙ

Підпис доц. Руслана Сіромського підтверджую: